

اشتغال شبانه زنان در جهان

اشتغال شبانه زنان موضوعی پیچیده با ابعاد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و قانونی است که در طول زمان مسیر پرفرازونشیبی را پیموده است. این در حالی است که رویکردها نسبت به این مسئله از ممنوعیت‌های حمایتی تا تلاش برای دستیابی به برابری فرصت‌ها متغیر بوده است. تمرکز کنونی بر ایجاد محیط‌های کاری ایمن، سالم، بدون تبعیض و با حمایت‌های اجتماعی کافی برای تمامی کارگران شب‌کار، اعم از زن و مرد قرار دارد تا زنان نیز از این رهگذر بتوانند با آزادی و امنیت کامل در مورد اشتغال شبانه خود تصمیم‌گیری کنند.

با گسترش کارخانه‌ها در دوران انقلاب صنعتی، زنان و کودکان به عنوان نیروی کار ارزان به‌طور گسترده‌ای به کار گرفته شدند؛ از جمله در شیفت‌های شبانه با شرایط بسیار سخت و طاقت‌فرسا. این وضعیت، نگرانی‌های اجتماعی در مورد سلامت، ایمنی و اخلاق عمومی ایجاد کرد، در نتیجه بسیاری از کشورها قوانینی برای محدود یا ممنوع کردن کار شبانه زنان، به‌ویژه در بخش صنعت وضع کردند.

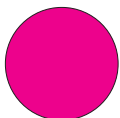
سازمان بین‌المللی کار (ILO) از بدو تأسیس خود به این موضوع توجه‌شان داد. کنوانسیون شماره ۴ (۱۹۱۹) و بعدها کنوانسیون شماره ۸۹ (۱۹۴۸) کار شبانه زنان در صنایع را ممنوع کردند. بسیاری از کشورهای عضو، این کنوانسیون‌ها را تصویب و قوانین داخلی خود را بر اساس آن تنظیم کردند. دلایل این ممنوعیت‌ها عمدتاً بر حفاظت از سلامت باروری زنان، نقش مادری و جلوگیری از استثمار آنان متمرکز بود.

از دهه ۱۹۷۰ به بعد، با رشد جنبش‌های فمینیستی و تأکید بر برابری جنسیتی، قوانین ممنوعیت کار شبانه زنان به‌طور فزاینده‌ای تبعیض‌آمیز و مانعی برای پیشرفت شغلی زنان تلقی شد.

مطرح شدن این مباحث، ILO را مجاب کرد تا با اتخاذ پروتکل ۱۹۹۰ به کنوانسیون شماره ۸۹ و کنوانسیون ۱۷۱ (۱۹۹۰) در مورد کار شبانه رویکرد انعطاف‌پذیرتری اتخاذ کند. کنوانسیون ۱۷۱ به جای ممنوعیت خاص برای زنان، بر بهبود شرایط کار برای همه کارگران شب‌کار؛ اعم از زن و مرد تأکید دارد و خواستار اقداماتی برای حفاظت از سلامت، ارائه خدمات اجتماعی مناسب مانند حمل‌ونقل و تسهیلات مراقبت از کودک و جبران مناسب برای کار در شب است.

مطالعات گوناگون بر روی نتایج یک مطالعه در کنگره قلب و عروق کانادا در سال ۲۰۱۱ میلادی مشخص کرد از هر پنج زن میانساله که در شیفت شب کار می‌کنند، یک نفر حداقل دارای سه شاخص خطرناک ابتلا به بیماری قلبی است. از این گروه کارکنان در شیفت شب، ۱۷ درصد مبتلا به سندرم متابولیک بودند و ۳۸ درصد نیز فشارخون بالا داشتند.

همچنین در ایران، نتایج یک پژوهش که بر روی دو گروه ۶۰ نفره کارگران زن کارخانه صنایع غذایی هشتگرد انجام و در همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران در سال ۹۶ ارائه شد، نشان داد میانگین رضایت زناشویی در کارگران شیفت شب به‌گونه‌ای معنادار پایین‌تر از کارگران شیفت روز است.

سمیرا مرادی

روزنامه نگار

“

زنان شاغل در شیفت شب با مخاطرات جسمی روانی و ساختاری مواجه‌اند و قانون کار فعلی با سکوت درباره ممنوعیت کار شبانه، چالش‌های امنیتی و تبعیض شغلی آنان را حل نکرده است

روز شنبه هفدهم اوت سال ۲۰۲۴ خشمی سنگین شهر کلکته را فرا گرفت و باعث شد هزاران پزشک و گروه‌های مدافع زنان در مناطق مختلف هند به خیابان‌ها بیایند و به یک خشونت عریان اعتراض کنند. تجاوز مرگبار به یک پزشک زن در کلکته هنگام گذراندن شیفت شب، جرقه‌ای شد برای اینکه بار دیگر مسئله نبود امنیت برای زنان شاغل در شیفت‌های شبانه و سختی‌های کار آنان بر سر زبان‌ها بیفتد تا در این مورد تمهیدات درست‌تر و کارآمدتری اندیشیده شود. چند سال قبل در کلرادو آمریکا نیز چنین اتفاقی رخ داد و موارد بسیاری در نقاط مختلف دنیا که در سباهی شیفت‌های شب زنان گم شد و هرگز به صفحه روزنامه‌ها نرسید. عدم امنیت در شیفت‌های شبانه و تأثیرات مختلف این نوع کار روی زندگی فرد، یکی از مسائل مهم حوزه اشتغال زنان است که همواره از سوی مسئولان، حقوق‌دانان و حامیان حقوق زنان دنبال می‌شود.

سکوت قانون؛ تغییر رویکرد

اشتغال شبانه زنان در ایران مانند بسیاری از کشورهای دیگر همواره محل بحث و رویکردهای متفاوت بوده است. قانون کار مصوب سال ۱۳۳۷ (قانون کار سابق) کار در شب برای زنان را به صراحت منع کرده بود. در قانون کار فعلی (مصوب ۱۳۶۹) ممنوعیت صریح کار در شب برای زنان، همانند قانون کار سابق، تصریح نشده و قانون در این مورد سکوت کرده؛ این یک تغییر مهم نسبت به قانون قبلی است. در قانون فعلی ممنوعیت مطلق وجود ندارد، اما قانون‌گذار تدابیری برای حمایت از زنان شاغل در نظر گرفته است. به‌عنوان نمونه، ماده ۷۸ قانون کار، کاهش ساعات کاری روزانه برای زنان باردار و شیرده را پیش‌بینی کرده است. طبق این ماده قانونی، کارفرمایان موظفند در صورت داشتن تعداد معینی از کارگران زن، مراکز نگهداری کودکان شیرخوار را در محل کار ایجاد کنند. زنان شاغل مجاز به انجام اضافه کاری نیستند؛ مگر در مواردی که خود رضایت داشته باشند و حداکثر ساعات اضافه کاری مجاز برای زنان چهار ساعت در هفته است.

سایه‌روشن‌های ماده ۷۵

ماده ۷۵ قانون کار جمهوری اسلامی ایران، به شرایط کار این قشر از جامعه اختصاص دارد. در این ماده

چرا کار شبانه زنان ممنوع نیست؟

زنان شاغل در شیفت شب با مجموعه‌ای از مخاطرات جسمی، روحی و ساختاری روبه‌رو هستند

خاص «ابهام وجود دارد. برخی کارفرمایان از پیچیدگی و زمان‌بر بودن فرایند دریافت مجوز گلایه دارند. در برخی کارگاه‌ها و مشاغل، به‌ویژه در بخش خصوصی و کارگاه‌های کوچک، این ماده قانونی و تبصره آن نادیده گرفته شده و زنان بدون مجوز و گاه بدون رعایت استانداردهای لازم در شب به کار گرفته می‌شوند.

به نظر می‌رسد رویکرد آینده باید به سمت ایجاد تعادل میان حمایت از نیروی کار و تضمین برابری فرصت‌های شغلی حرکت کند. این امر می‌تواند از طریق بازنگری در قوانین با در نظر گرفتن ماهیت مشاغل امروزی، تسهیل فرایندهای قانونی، تقویت نظارت بر حسن اجرای قانون و همچنین ترویج فرهنگ ایمنی و بهداشت کار در محیط‌های شغلی شبانه محقق شود.

از شمول ممنوعیت ماده ۷۵ مستثنی هستند، البته با این شرط که کارفرما تمهیدات لازم برای ایمنی و سالم‌سازی محیط کار را فراهم کند. نکته اما اینجاست که در عمل، چنین مواردی یا ناقص رعایت می‌شود یا اصلاً مورد توجه کارفرما نیست. زنان چه در شیفت شب چه در کار روزانه، در موارد زیادی همان کارهای مردان را انجام می‌دهند. آنجا دیگر برای کسی مهم نیست که تو بیست کیلو بار برداشته‌ای یا چهل کیلو.

بازار کار عادلانه

در حال حاضر، همچنان تبصره ماده ۷۵ قانون کار مبنای عمل است و کارفرمایان برای به کارگیری زنان در شیفت شب نیازمند اخذ مجوز از وزارت کار هستند. چالش این است که در مصدیق «موارد

قانونی آمده است: «انجام کارهای خطرناک، سخت و زیان‌آور و نیز حمل بار بیش از حد مجاز با دست و بدون استفاده از وسایل مکانیکی، برای کارگران زن ممنوع است.»

هدف اصلی ماده ۷۵، حمایت از سلامت جسمانی و روانی زنان کارگر است. با توجه به شرایط فیزیکی و نقش‌های اجتماعی زنان، قانون‌گذار تلاش کرده تا از آن‌ها در برابر مشاغل آسیب‌رسان محافظت کند. به‌طوری‌که حداکثر وزن مجاز برای حمل بار متعارف با دست و بدون استفاده از ابزار مکانیکی برای کارگر زن حدود بیست کیلوگرم تعیین شده است. همچنین حمل و جابه‌جایی بار برای زنان در طول مدت بارداری و ۱۰ هفته پس از زایمان ممنوع است. در برخی موارد مانند مشاغل مربوط به نظام سلامت (پرستاری) یا خبرنگاری، حضور زنان با موانع است و این مشاغل

شیفت شب، شیفت تبعیض زنانه

دکتر محمد رحیمی، جامعه‌شناس، معتقد است زنان شاغل در شیفت شب با تبعیضی مضاعف مواجه‌اند؛ هم از ساختار کار، هم از انتظارات اجتماعی

اختلال در الگوی خواب، کاهش کیفیت زندگی و حتی افت عملکرد شغلی می‌شود. از سوی دیگر، زنان شاغل در بخش غیررسمی و فاقد حمایت قانونی، بیشتر در معرض استثمار، ناامنی شغلی و فقدان حمایت‌های اجتماعی قرار دارند که این امر نگرانی نسبت به سلامت، امنیت و آینده شغلی آنان را افزایش می‌دهد. محدودیت‌های قانونی و نگرش‌های فرهنگی، اگرچه در برخی حوزه‌ها کاهش یافته، اما همچنان بر فرصت‌ها و کیفیت اشتغال زنان تأثیرگذار است و موجب می‌شود زنان برای حفظ تعادل میان نقش‌های خانوادگی و شغلی، با چالش‌های جدی دست و پنجه نرم کنند. کوتاه سخن اینکه کار شبانه زنان، ضمن تقویت استقلال اقتصادی، فشارهای چندگانه‌ای را بر آنان تحمیل می‌کند که بدون حمایت‌های ساختاری و تغییر نگرش‌های اجتماعی می‌تواند به تضعیف سلامت، روابط خانوادگی و کاهش کیفیت نقش‌های اجتماعی آنان منجر شود.

● **از دیدگاه شما، یک سیاست‌گذاری اجتماعی مطلوب در قبال مشاغل شبانه زنان باید شامل چه مؤلفه‌ها و ملاحظات باشد تا هم به نیازهای بازار کار پاسخ دهد و هم از حقوق زنان حمایت کند؟**

یک سیاست‌گذاری اجتماعی مطلوب زمانی موفقیت‌آمیز خواهد بود که توانان به نیازهای بازار کار و حمایت از حقوق زنان، منزلت اجتماعی و نقش‌های خانوادگی توجه کند و مبتنی بر رویکردی جامع، چند بعدی و واقع‌بینانه باشد. این سیاست باید با تضمین فرصت‌های برابر و رفع تبعیض جنسیتی، زمینه حضور فعال زنان در مشاغل شبانه را فراهم آورد. در عین حال با رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشتی، کاهش ساعات کاری، اعطای مرخصی‌های جبرانی و ارائه خدمات سلامت جسم و روان، از سلامت آنان محافظت کند. همچنین فراهم کردن تسهیلاتی مانند مهد کودک و سرویس ایاب‌و‌هاب، حمایت ویژه از زنان سرپرست خانوار و مادران و ایجاد انعطاف در برنامه کاری برای تعادل میان نقش‌های شغلی و خانوادگی از دیگر الزامات چنین سیاستی است. مشارکت فعال زنان در فرایند سیاست‌گذاری و نظارت دقیق بر اجرای قوانین، تضمین‌کننده اثربخشی این رویکرد خواهد بود؛ رویکردی که هدف آن رفع نابرابری، ارتقای منزلت اجتماعی زنان و پاسخگویی به نیازهای بویا و تخصصی بازار کار است؛ لذا بهبود وضعیت زنان در مشاغل شبانه، مستلزم اصلاحات ساختاری در قوانین، تغییر نگرش‌های فرهنگی و افزایش آگاهی عمومی درباره حقوق و نیازهای این قشر است تا هم بازار کار از ظرفیت‌های آنان بهره‌مند شود و هم منزلت و سلامت زنان حفظ شود.

تحصیلات زنان، نقش مهمی در پذیرش بیشتر حضور آنان در بازار کار، به‌ویژه مشاغل شبانه داشته است. در بعد اجتماعی نیز افزایش شهرنشینی، تغییر ساختار خانواده و افزایش زنان سرپرست خانوار، زمینه‌ساز حضور بیشتر زنان در کارهای شبانه شده است. هرچند تبعیض جنسیتی، خلأهای حمایتی و فشارهای اجتماعی همچنان پابرجاست.

● **آیا زنان شب‌کار می‌کنند، بیشتر در معرض ناهنجاری‌های اجتماعی، سلامتی و اختلالات رفتاری قرار دارند؟ یا اصولاً نباید چنین تفکیکی نسبت به مردان در مورد آن‌ها قائل شد؟**

آسیب‌های کار شبانه تنها متوجه زنان نیست و مردان هم از آن متأثر می‌شوند. آنچه باعث می‌شود زنان بیشتر از مردان در معرض ناهنجاری‌ها، اختلالات رفتاری و مشکلات سلامتی قرار گیرند، شرایط اجتماعی و فرهنگی است که با وجود تغییرات هنوز هم مناسب حضور زنان در شیفت‌های شبانه نیست. تبعیض جنسیتی و انتظارات سنتی از زنان برای ایفای همزمان نقش‌های شغلی و خانوادگی، فشارهای مضاعفی ایجاد می‌کند که مردان معمولاً با آن مواجه نیستند. در جوامع توسعه‌یافته زنان در نقش‌های اجتماعی متعددی ظاهر می‌شوند و محدودیت‌های اجتماعی کمتری دارند. از نظر جامعه‌شناختی، زنان شاغل در شیفت شب به دلیل قرار گرفتن در تقاطع عوامل ساختاری و فرهنگی، بیش از مردان آسیب‌های اجتماعی، اختلالات سلامت و فشارهای روانی را تجربه می‌کنند، زیرا علاوه بر چالش‌های عمومی کار شبانه مانند اختلال در ریتم زیستی و کاهش کیفیت زندگی، انتظارات سنتی جامعه نسبت به نقش‌های جنسیتی، بار مضاعف مسئولیت‌های خانوادگی و قضاوت‌های اخلاقی را هم پیش رو دارند و تبعیض مضاعفی را متحمل می‌شوند. همچنین به دلیل مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی و رویارویی با خشونت‌های خانگی یا سوءرفتارهای جنسی، آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به اختلالات روانی مانند افسردگی و اضطراب دارند. زنان سرپرست خانوار یا زنان بدسرپرست به دلیل فشارها و نبود حمایت مؤثر، آسیب‌پذیری بیشتری دارند و در معرض افسردگی، ناامیدی و طرد اجتماعی قرار می‌گیرند.

● **شب‌کاری چگونه نقش‌های چندگانه زنان مانند همسری، مادری، فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟**

کار شبانه با تشدید تعارض نقش‌ها، آسیب به سلامت جسمی و روانی و فشارهای اجتماعی، ایفای همزمان نقش‌های چندگانه زنان را دشوارتر و پرهزینه‌تر می‌کند. این هم‌پوشانی نقش‌ها، منجر به افزایش فشار جسمی و روانی،

کار در شیفت شب مانند شنا کردن بر خلاف جریان رودخانه، فرسایشی و خسته‌کننده است. بدن انسان طوری طراحی شده که باید در شب استراحت کند تا قوای از دست رفته خود را باز یابد. اما مدت‌هاست که کار اختیار انسان را به دست گرفته و شب و روز نمی‌شناسد. شب‌کاری یکی از شیفت‌های کاری است که در بعضی مشاغل پرزنگ‌تر و در بعضی کم‌زنگ‌تر انجام می‌شود. در این میان شیفت شب برای زنان، مسئله‌ای خاص است. مسائلی چون نیروی جسمانی و سلامتی، وظایف مادری و امنیت در مورد زنان شب‌کار در نظر گرفته می‌شود تا از آسیب‌های احتمالی به آنها جلوگیری شود، اما این امر با چالش‌هایی همراه است. در همین زمینه با دکتر محمد رحیمی، جامعه‌شناس حوزه مسائل و آسیب‌های اجتماعی گفت‌وگویی داشته‌ایم که در ادامه می‌خوانید.

● **به نظر شما نگرش جامعه ایران نسبت به کار شبانه زنان در طول دهه‌های اخیر چه تغییراتی داشته است؟ چه عوامل فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در این تغییر نقش دارد؟**

در دهه‌های اخیر، نگرش جامعه ایران نسبت به کار شبانه زنان دستخوش تغییرات تدریجی، اما معناداری شده است. در گذشته جامعه ایران، نقش زن را عمدتاً در حریم خانه و حفظ سنت‌ها می‌دید و حضور فعال زنان در بازار کار، به‌ویژه کار شبانه، با مقاومت فرهنگی و نگرانی از تضعیف هویت فرهنگی و بحران ارزش‌ها مواجه بود. افزایش سطح تحصیلات، رشد شهرنشینی و نیازهای اقتصادی خانواده‌ها باعث شد این مقاومت‌ها تا حدی کاهش یابد و پذیرش اجتماعی بیشتری نسبت به اشتغال زنان، حتی در شیفت‌های شبانه شکل گیرد. این تغییر نگاه هنوز ناپایدار و متأثر از ساختارهای سنتی و سیاست‌های کلان است، به‌گونه‌ای که این زنان همچنان درگیر تبعیض جنسیتی، شکاف دستمزدی، قضاوت‌های نادرست اجتماعی و فشارهای خانوادگی هستند. جامعه ایرانی در مسیر گذار از سنت به مدرنیته، پذیرش کامل و بی‌قیدوشرط این پدیده را تجربه نکرده است. به اعتقاد من، نگرش نسبت به کار شبانه زنان در دهه‌های اخیر از مخالفت و مقاومت سنتی به سمت پذیرش بیشتر، به‌ویژه در شهرهای بزرگ و میان‌نسل جوان، حرکت کرده، اما همچنان با موانع فرهنگی و ساختاری جدی روبه‌رو است.

عوامل اقتصادی مانند رشد بخش خدمات، نیازهای معیشتی خانواده‌ها و افزایش هزینه‌های زندگی زنان را به سمت اشتغال حتی در شیفت شب سوق داده است. از نظر فرهنگی، کاهش سطوح رویکرد سنتی و مردسالارانه و افزایش